

Opponensi vélemény

Széchenyi Ágnes

Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegei

című akadémiai doktori értekezéséről

Széchenyi Ágnes akadémiai doktori értekezése minden szempontból több, mint amit egy irodalmi biográfia elsőként ígér és nyújt: a 19. század végének és a 20. század első felének magyar művelődéstörténetében kalauzolja olvasóját. A szerző vezetésével nagyszabású kirándulásra indulunk egy egyedülálló irodalmi korszakban, melyben iránytűnk egy hallatlanul termékeny, különösen sokoldalú és türelmesen bölcs literátor. Kompasszunk és hőszünk e nagyszabású munka központi alakja, akinek akárcsak nevére is mindeközben ma már jószérivel csak a beavatottak emlékeznek, miközben *irodalmi és társadalmi közegei*, a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt., ahol 50 évet, a *Vasárnapi Ujság*, ahol egy tucat esztendő, a *Nyugat*, melynek szerkesztőségében végestelen végig, 36 évet, a Baumgarten-díj, mellyel több mint 20 éven át, haláláig dolgozott, egyenként is központi irodalmi és kultúrpolitikai szerepet kölcsönöztek ennek az „új Gyulai Pálnak”, évtizedekre lekötve figyelmét és feladatkörét.

A disszertáció szerzője mindjárt műve bevezetőjében joggal állapítja meg, hogy „az igazán nagy formátumú kritikus sohasem csak regisztrálója, hanem alakítója is az irodalomnak.” Schöpflin Aladár újrafelfedezése 1993-ban elkezdődött, amikor a 2013-ban elhunyt Fülöp László Debrecenben közzétette kiváló munkáját, a *Schöpflin Aladár pályaképe*t, melyben – Dobos István nagyon szép nekrológja emlékezett rá – máig érvényesen így mutatta be a nagy kritikust: „Sohasem tartott igényt a tudósi rangra. Tevékenységét nem kívánta tudományos jellegűnek feltüntetni, sőt még a kritikus megnevezést is megpróbálta fenntartással kezelni, szerényen kicsinyítve saját szerepét. „Amit én csináltam, az inkább irodalmi publicisztikának volna nevezhető” – mondta. Szaktudományi értelemben – szaktudósi ambícióval – valóban nem művelte az irodalomtudományt, de azt bizvást állíthatjuk, hogy az irodalomtörténeti kritika kiváló művelőjeként jelentőset alkotott. Életműve nyilvánvalóan irodalomtörténeti értékű és tudományos jelentőségű. Akik élete végén az akadémikusi címmel megtisztelték, tisztában voltak ezzel, személyében sokkalta többet láttak, mint irodalmi publicistát. A kritikai utókor mértékadó képviselői is

szentesítették ezt a megbecsülést és minősítést, 20. századi kritikátörténetünk egyik legfontosabb fejezeteként kezelve a schöpflini művet.”

Húsz évvel később Budapesten megjelent Rákai Orsolya tanulmányorozata (*A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*; Budapest: EditioPrinceps, 2013), illetve Rózsafalvi Zsuzsanna Schöpflin sokféle portréjáról szóló kötete (*A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*; Budapest: Ráció, 2013), feltárva Schöpflin életművének egy-egy lényeges aspektusát. Mindennek ellenére felfedezés számba ment, amikor Széchenyi Ágnes 2018-ban megjelentette Schöpflin *Vasárnapi Ujság*-beli kritikáinak túlnyomó részét. Ez a hatalmas, közel 1200 oldalas gyűjtemény (*Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*, Budapest: Argumentum) a maga mintegy 130 oldalas előtanulmányával és roppant filológiai apparátusával sikerrel kövezte az utat a most elénk kerülő disszertáció felé. Ezzel egyidejűleg a biográfia műfajában rendkívül járatos szerző (lásd Szegi Pálról, Sárközi Mártáról, Kornfeld Móricról, Biró Lajosról és számos író művelődéstörténeti metszetéről közölt köteteit, tanulmányait) érdeklődése mind határozottabban fordult Schöpflin *közegéi* felé. Ezt számos konferenciaelőadás és a rájuk épülő tanulmány között a „Középhegy és alapkö”. Schöpflin Aladár irodalmi és emberi hálózata mentalitástörténeti keretben» (in Biró Annamária – Boka László, szerk.: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* (Budapest–Nagyvárad: reciti–Partium Kiadó, 2018, 211–227) című előtanulmánya is világosan jelezte.

A disszerens célkitűzése pontos és fontos: „filológiai feltárással” kontextusba kívánja helyezni, saját szavaival „megszőni” a kontextust. A disszertáció ismeretében előre bocsájthatjuk, hogy ennek a maga választotta feladatnak a szerző messzemenően eleget tett. Feltárta Schöpflin Aladár életművének kánonképző szerepét „a hagyományos történeti módszer mellett ... társadalomtörténeti, szociológiai, irodalomszociológiai, mentalitástörténeti vizsgálódással”, a kánon tipológiai elemzésével, a sajtótörténeti módszertan újszerű alkalmazásával. Jó hasznát veszi és eredeti módon hasznosítja Pierre Bourdieu mezőelméletét, „amennyiben Schöpflin Aladár az, aki bevezeti az irodalomba a nemzedéki elvet, és nemzedékek, illetve egymás mellett élő társadalmi rétegek változásából következően írja le az irodalmi viszonyokat az irodalmi modernség orgánumának, a *Nyugatnak* megjelenésével.”

A történetíró akkor eredményes, ha jó kérdéseket tesz fel. Már pedig Széchenyi Ágnesnek nagyon jó kérdései vannak, Schöpflin életművével kapcsolatban különösen.

Szabadon idézve: Mi a konzervatív irodalomértés és mi a modernség alapja, összemérhetők-e ezek a narratívák? A *Nyugatot* minek tekintik annak szerkesztői és a kortársak – kezdetnek vagy betetőzésnek? Milyen vitákban méretik meg magukat a 20. század első felének írói és hivatalviselői? A szerzőt különösen foglalkoztatja az asszimiláció értelmezése, ennek lehetősége, érvényessége.

A választ ezekre a kérdésekre az előttünk fekvő kötet egésze adja meg, életrajzi keretbe fogva Schöpflin Aladár „közegeinek” bemutatását. A történeoszt ezeknek a közegeknek a vizsgálata különösen érdekelheti, hiszen ezek révén a disszertáció egy személyiség fejlődéstörténetéből egy nagy változásokkal teljes történelmi korszak magyar művelődéstörténetévé szélesül. Éppen ez teszi a disszertációt egy hosszú és termékeny élet fordulatainak leírásánál jóval többé: belőle ennek az izgalmas korszaknak legfőbb szellemi terepeit ismerhetjük meg.

Az első ilyen *közeg* az eredet és a pályakezdés kérdésköre. Ez a fejezet különösen fontos és érdekes, hiszen azt vizsgálja, hogy miként lett a konzervatív neveltetésben és szocializálódásban felcseperedett, leendő irodalmár az irodalmi modernség lelkes harcosa, Ady Endre megújuló költészetének, poézise megdöbbentő modernségének egyik legelső felismerője és méltatója. Honnan és hogyan volt képessége és bátorsága odahagyni azt a szellemi alapot, amely kiformálta és odaállítani az új, a meglepő és a változó szolgálatába?

Schöpflin az egykori Nyitra és Pozsony vármegyék határán, az ezerlelkes Manigán született 1872-ben, és a II. világháború utáni Budapesten hunyt el, 1950-ben. Széchenyi Ágnes kiemelkedően szorgalmas kutatásaiból ismerjük otthonainak nem rövid címlistáját, amelyből az tűnik ki, hogy Schöpflin a kis felvidéki helységekből mind közelebb került Budapesthez. Pontosabban Budához, ahol a Várhegy körül keresett és talált magának való otthonokat. Ez annyiban érdekes, mivel a Vár környéke abban az időben még sokban idézte a magyar vidéket, s a Lovas út, majd az Attila utca vidékies jellege bizton emlékeztette a vándorlót felvidéki szülőhelyének környékére. A Váralja kisvárosias légkörét a vidéken született írók különösen kedvelték. Alighanem szülőföldjük, ifjúságuk kisebb-nagyobb városainak: Kassának, Szabadkának, Szekszárdnak, Pozsonynak, Szegednek egykori levegőjét, derűjét, csendjét vélték itt megtalálni, a nagyvárosnak akkor még kies zugában. Az 1920-as, '30-as években itt még szőlőskertekre esett a tekintet, a pincékben must forrt, lovaskocsiján körbejárt a jeges és gyalogosan a drótostót. Nem lehet tehát véletlen, hogy egy mintegy fél kilométeres körben, egymástól szinte méterekre, a Lovas úton lakott jó ideig Schöpflin Aladár, az alatta húzódó Lógodi utcában Babits Mihály, Balázs Béla, Fülep Lajos,

Márai Sándor, a belőle elkanyarodó Tábor utcában Kosztolányi Dezső, s a vele párhuzamos Attila utcában is Schöpflin Aladár, Babits Mihály, később Ottlik Géza, Kardos László, Vészi Endre, mellékutcájában, a Mikó utcában ugyancsak később Garai Gábor. Ez a helyválasztás megmutat valamit Schöpflin konzervativizmusának gyökereiről, hosszan tartó ragaszkodását múltjához és egyben gyors adaptáló készségét és képességét az új elfogadására.

Ez a kettősség a pozsonyi evangélikus líceumban tanult öröksége is volt, hiszen ott a Böhm Károly-féle tanterv nemcsak az önálló ítéleterőt, az idealizmust, de az anyanyelv és a modern nyelvek ismeretét és használatát is előírta. Amit Schöpflin az iskolai latin-tanulásról mondott, *mutatis mutandis* líceumi, azaz gimnáziumi tanulmányainak egészére is vonatkozhatott. „...a latin-tanulást valami megkülönböztető, úri dolognak éreztük.” – írta iskolai emlékei alapján Schöpflin. „Talán a régi rendi világból maradt meg ez az érzés, akkorból, mikor a latin tudás a nemes ember megkülönböztető jele volt...” Az iskolában meghatározó élménye lett előbb Petőfi, majd Arany János, akivel nagyszalontai származása is összekapcsolta, Széchenyi Ágnes szavaival „felvidéki kisvilágának mentalitása, amelyből ő ... a Pozsonyba kerüléssel kiszabadult.” A múlt köteléke és ugyanakkor a megújulás lehetősége visszatérő mozzanata lett gondolkodásának, s ez máris a disszertáció egyik első, és nagyon lényeges mondanivalója. Olyan gondolat, amely egész nemzedékének meghatározó életformája lett, hiszen éppen ez a generáció költözött „kisvilágából” a mind nagyvárosiasabb Budapestre. Ezzel a disszertáció máris nagyon fontosat mond nem csupán egy kezdő írástudó, de egy egész korszak és nemzedéke mozgásformájáról.

A szerző igen alaposan és módszeresen ábrázolja az ifjú Schöpflin újságírói indulását, elsősorban a *Nyugatmagyarországi Híradónál*, ahol két éven át dolgozott a szerkesztőségben, a főszerkesztő mellett mint az egyetlen „belmunkatárs”. Jó iskola volt ez, derül ki az aprólékosan vezetett személyiség- és sajtótörténeti okfejtésből, amihez a példás alaposággal készített, hatalmas és kivételesen körültekintő jegyzetapparátus szolgáltatja az alapokat, háttérismereteket. Itt jegyezzük ezt meg, pedig a disszertáció egészére vonatkozik az elismerés, ami a szerző munkamódszerét, filológiai akribiáját illeti és dicséri. A jegyzetek már-már külön kötetet adnának ki, szinte nincs olyan állítás a főszövegben, amelyet ne kísérne a lap alján érdemi magyarázat, további gondolkodást alátámasztó filológiai apparátus, önmagában is lényeges, bőségesen dokumentáló adatsor. A szerző jegyzetanyaga külön is nyeresége az irodalomtudománynak, de a történetírásnak is, amiből minden olvasó sokat tanulhat.

A disszertáció érdemben foglalkozik Pozsonnyal, mint Schöpflin egyik formáló közegével. Pozsony mint egyre növekvő, de mind kevésbé fontos város – a szerző jogos meglátása szerint – erősen foglalkoztatta Schöpflint: „a város mint téma rendkívüli szerepet játszott ... gondolkodásában, erről szóló írással debütált 1908-ban a *Nyugatban*.” Schöpflin a modern irodalomra a társadalomfejlődés felől pillant rá, Széchenyi Ágnes szavaival: „mert maga nagyon is tudatosította magában a megjárt utat a tót kisfaluból, a hajdan nagyjelentőségű, de kisvárossá lefokozódott Pozsonyon át az éppen akkor kiépülő új metropoliszig, Budapestig. ... Ez az út, ennek egyes állomásai, vagy éppen a zsákutcák, végig témái maradtak a regényíró Schöpflin Aladárnak.” A kitörés más lehetséges példáit már mint a *Vasárnapi Ujság*, majd a *Nyugat* állandó kritikusa látja, közelről figyelve legnagyobb pályatársai, Ady Endre, Kaffka Margit, Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső költészetének és prózájának vissza-visszatérő útelágazását.

De saját szépirodalmi munkássága is erre a meghatározó élményre, a kitörés mozzanatára épül. Első két regénye, az 1921-ben megjelent *A pirosruhás nő* és a következő esztendőben közzétett *Mossóczy Pál szép nyara* Pozsonyban és környékén játszódik. *A pirosruhás nő* egyik főtémája a kisvárosi bezártság, a konvenciók jelentette rabság és a kitörni akarás. A regény művész főhősének „anyja a művészlét felemlegetésekor a züllött, nyomorgó bohémot látja maga előtt, a társadalmi degradáltságot, a léha szélhámosságot, a didergést emlegeti, meg hogy az ilyenek eladják az ágyneműt a zsidónak, modellekkel és egyéb grizettekkel hancúroznak” – jellemzi a regény kisvárosi perspektíváját a disszertáció.

A Mossóczy Pál szép nyarában Schöpflin nem csak a kitörés mozzanatát jeleníti meg: észreveszi és hangsúlyosan exponálja a társadalmi hierarchia magas és kemény falainak felmérését, és kritika tárgyává is teszi azt. Nemcsak azzal a szelíd gesztussal, amivel a vallásos pályára készülő fiú egy nappal hamarabb utazik el a bárói birtokról, egy nyári nevelősködése színhelyéről, de ez utóbbit éles fényben mutatja meg, amikor azt írja: „A báróék egy kerítésen belül voltak, amelyen ő [Mossóczy Pál] kívül állott és szabad volt rajta bekukucskálni...” A szegényes, falusias indulást a befutott és nagyra tartott fővárosi kritikus és lapszerkesztő sosem felejtette el. Ezt a mozzanatot a disszertáció szerzője nem csupán észreveszi, de igen helyesen ki is emeli és Schöpflin Aladár társadalomkritikájának tengelyébe állítja.

Nagy utat jár be Schöpflin Aladár az irodalomkritikus is. A *Vasárnapi Ujság* „Irodalom és művészet” című, kis betűfokozattal szedett rovata eredetileg a lap utolsó oldalain kapott helyett, utána már csak hírek, programok és szerkesztői üzenetek következtek.

Ebbe kapcsolódott bele Schöpflin, hogy azután – Komlós Aladár értékelése szerint – „Gyulai [Pál] óta először az első magyar író legyen, aki az irodalmi kritikát főhivatásának tekinti, és hosszú munkásságának középpontjába állítja.” A *Vasárnapi Ujság* 1854-ben indult, a *Pester Lloyd*dal egyidőben, a nemzet még gyászolt, a művelődés részben ennek szolgálatában állott, s a vidékies országban az új hetilapot a legszélesebb tömegekhez kellett eljuttatni. A hetilap „döntően vidékre készült, aminthogy az egész ország vidékies volt”, jellemzi a néplap feladatkörét s szorgalmas kritikus hősének hivatását Széchenyi Ágnes. S idézi Kemény Zsigmondot, aki szerint közönségünk „pártolása mecénási, s nem ügybaráti. Adni akar, de nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire.” A disszertáció jelentős sajtótörténeti erudícióval mutatja be a *Vasárnapi Ujságot*, amelynek Schöpflin által írott kritikáiból – mint már említettük – hatalmas, külön kötetet állított össze. A lapot mint „liberális konzervatív” orgánumot jeleníti meg, amely a liberalizmustól a konzervatív irányba mozdult el, évente mintegy 1000 oldal összerjedelemben. Feladata Schöpflin felfogása szerint abban állott, hogy „szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje jött el.” Schöpflin világossá tette: „...soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem közege is legyen az ismereteknek.” Ebbeni minőségében az angol *Household Words*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja, illetve német földön a *Die Gartenlaube* (1853) töltötte be ezt a feladatkört a nagyvilágban, teszi hozzá ezen a ponton a disszerens, nemzetközi párhuzamokat keresve. Schöpflin ezt a lapot „a fiak generációjának” eredményeihez sorolta, „melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek,” „Arany kihűlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek:” Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, Kozma Andor, Szabolcska Mihály. A hetilap, alapítja meg Széchenyi Ágnes, „anyagában, irodalmi ízlésében a régi világot képviselte, de mint vállalat, a legmodernebbek közé tartozott. Érvényes rá, hogy a tőke mozgékonyabb, gyorsabban keres és talál működési területet a kultúrán belül is.” Hatvany Lajos úgy emlékezett, hogy az idős Gyulai Pál „szilárd ragaszkodást ajánlt a hagyományokhoz, melyeket kitűnő esztétikusok s még kitűnőbb költők állapítottak meg.” Nem is volt annyi új, ami hetenként megtöltött volna egy 18 oldalas lapot, amilyen a *Vasárnapi Ujság* volt, s olyan

tömeges olvasóközönség sem létezett, amely hétről-hétre érdeklődött volna a mind gyorsabban modernizálódó kultúra és tudomány új eredményei iránt. Ez a disszerens által jó szemmel észrevett ellentmondás „a régi világ” képviselete és a működési forma és tempó újszerűsége között már javában előkészíti Schöpflin Aladár konzervatívan liberális szemléletének mint bírálati „modern” világának a kritikai kötetben és a disszertációban is bemutatott közegét. Schöpflin munkásságának lényegét, teljesítményének legfőbb eredményét a disszertáció abban ragadja meg, hogy az „a társadalmi modernséget irodalmi változásokkal való összefüggésében” teszi vizsgálat tárgyává.

A szerző a „modern” szó kortársi térhódítását Bezeczky Gábor kéziratos intézeti tanulmányának szellemes filológiai találatával illusztrálja egy különösen érdekes jegyzetében. A kifejezés előfordulását a *Pallas Nagy Lexikon*ának kortársi (1893-1897) köteteiben megkeresve a „modern” szót 1111 esetben találta meg, származékait pedig további 206-szor. A szó e lexikon tanúsága szerint nem csupán arra utalt, hogy „az illető dolog leíró értelemben újfajta, mai, jelenlegi, hanem arra is, hogy egyúttal felül is múlja a régit: izgalmas, kellemes, hasznos vagy érdekes.”

Schöpflin Aladár maga 1910-ben így foglalta össze – érdemes hosszabban idéznünk – a *konzervatív* és a *modern* egymás mellett élésének létjogosultságát: „Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki, s épp ezért éppúgy megvan a maga jogosultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztathatatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiek helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai történelmi állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúrállapotról, a falusi életről a nagyvárosi életre.” Schöpflint a maga gondolkodásában, mentalitásában és irodalmi ízlésében a disszertáció a múlt őrzése és az új keresése közötti révhajóként mutatja be, egy fajta híd szerepben, amely összekötő funkciót látott el egy zajosan átforduló történelmi korszakban. Ez ennek a munkának egyik legfontosabb hozadéka, olyan felismerés, amely nemcsak az irodalmi világ fejlődéstörténetét, de a nemzeti történelmet, a magyar gondolkodás történetét is segít árnyaltabban, alakulásában, változásában megragadni, megérteni.

Ha innen közelítjük meg Schöpflin Aladár munkásságát a *Nyugat* évtizedeiben, logikus következő lépésként bukkanunk mindjárt 1908-ban „A város” című tanulmányára,

amellyel az új folyóirat „színpadára lépett”. A disszertáció itt is igen körültekintően megrajzolja a Schöpflin-esszé „közegét”, hiszen a kritikus nem egyedül figyelt fel a hirtelen nőtt és hirtelen fontossá nőtt nagyváros megjelenésére az irodalomban. Széchenyi Ágnes hazai és nemzetközi statisztikai mutatókkal, szociális fejlődésrajzzal, metszetek és térképek topográfiai adalékaival idézi fel a három kisváros összenövésével, szinte varázsütésre kialakuló főváros izgalmasan növekvő látványát és társadalomrajzát. Kiss József (Szentesi Rudolf álnéven) már 1873-ban, mindjárt a városegyesítés esztendejében kiadta *Budapesti rejtelmek* című ponyva- vagy inkább kalandregényét. Kóbor Tamás ciklust szentelt a főváros kialakulásának, amit 1901-ben a *Budapest* című kötetel kezdett meg. Ugyanebben az esztendőben születik meg Molnár Ferenc kitűnő fiatalkori regénye, *Az éhes város*, benne a fővárosi társadalom ironikusan komoly és gazdagon kritikus rajzával. Porzó, azaz Ágai Adolf Schöpflin esszéjével egyidejűleg közölte *Utazás Pestről Budapestre 1843-1907* című kötetét, benne a fővárossá egyesített kisvárosok rajzával és a maga rajtuk keresztül tett időbeli „utazásával”. Tormay Cécile 1914-ben adta ki *A régi ház* című regényét, amely egy polgárdinasztia családtörténete, nem kevéssé a Buddenbrook-család magyar utóélete, de a maga módján a kis Pest várostörténete is. Magyar Elek pár évvel későbbi könyvében, a *Pesti históriákban* szeretettel írt Budapestről. Ebben a közegben tehát egymást követő nemzedékek közös élménye volt a három kisváros: Pest, Buda és Óbuda megdöbbentően gyors egybeforrása, a fővárossá lett, hirtelen született európai nagyváros rapid kifejlődése. Ezt az élményt tükrözi Schöpflin Aladár esszéje, amit a disszertáció szerzője jelentőségének megfelelően emel ki és láttat. Kiemeli Schöpflin első lényeges észrevételét, ami szerint „az ember egyszerre tudja szeretni és gyűlölni a helyet, ahol van, az életet, amit él.” A disszertáció szerzője nyilvánvaló tetszéssel idézi hősének szavait, melyek szerint „Az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban él lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr, s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívtól vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít.” S önéletírásként így folytatja: „ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jöttöken.” Schöpflin esszéjét a disszertáció parádés gazdagsággal mutatja be. Jogos bőséggel idézi az esszét, amely erős állítást tesz: „Talán még soha annyira el nem vált lelkipiel két nemzedék Magyarországon, mint a mi napjainkban.” Erre az alapozó gondolatra, a nemzedéki kettősségre épül azután az első, Schöpflin által írott *Nyugat*-esszé, melyet a disszertáció igen meggyőző tömörséggel így foglal össze: „A két ellentétes életformában a stabil karakterek állnak szemben a szerepjátékok rugalmas változóival, a provincializmus léte, de legalább

veszélye, a sokféle értelmezéssel körülírható kozmopolitizmussal.” Jellemzően nagy kutatói erénye a filológus Széchenyi Ágnesnek, hogy a Schöpflin-hagyatékban fennmaradt levélborítékok alapján megállapítja: Schöpflin Aladár az akkor Rákos utcának nevezett, mai Hőgyes Endre utca 2. szám alatt lakott, pontosan szemben azzal a házzal, melyben Molnár Ferenc Nemečekje élt családjával (Rákos utca 3.). Ez a megfigyelés igazi telitalálat: élővé teszi a kritikust és közel hozza irodalmi működését saját életkörülményeihez, valóságos mivoltához. *A Pál utcai fiúk* (1907) igen elismerő kritikája Schöpflintől a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg, rögtön a regény után, benne „a vidék szabad, erős levegője” és a pesti „komor tűzfalak” erőteljes egymásnak fordításával. Széchenyi Ágnes Schöpflin egyik legfontosabb felismerését fedezi fel és teszi különlegesen alapos vizsgálat tárgyává. Megtalálja a Schöpflin-kritika legtalálhatóbb nyelvi vonatkozásait is, amiről megállapítja, hogy „egész természete sajátlagosan pesti termék, a cinizmusa, gúnyja, keserősége, eszessége, érzésének színezete a magyar főváros életében teljesen benne élő, abból sarjadzott s abba visszatérő pesti fiatalember lelkéből való.” Nincs itt terünk a disszertáció eme telitalálatának ennél részletesebb rajzához, de annyit bizonyosan mondhatunk, hogy a városi fejezet egyike a disszertáció legerőteljesebb és legfontosabb részletének, ténylegesen felfedezés számba megy. Széchenyi Ágnes pontos jellemzést ad hőséről, amikor megállapítja: „A kicsiny Manigáról indult, Pozsonyban nevelkedett urbánus volt, s ez Budapestre érkezése után számára végérvényes tér volt, elfogadta és megértette az ambivalencia tényét – mint a kultúra alapját.”

Ha ki lehet emelni egyes fejezeteket ebből a kitűnő munkából, akkor a Schöpflin Ady-könyvével foglalkozót választanám, mint amelyik talán a legjobban tükrözi Széchenyi Ágnes egészen kiemelkedő, sokszor briliáns irodalomtörténeti kvalitásait. A szerző méltán tesz nagy hangsúlyt, terjedelmileg, szerkezetileg és minőségileg is, Schöpflin Ady-könyvére, hiszen az a kritikus és a költő barátságára is épült, és jól mutatja Schöpflin érzelmeit is a költő-óriás iránt – Bohuniczky Szefi szavaival „barátok voltak és komák”.

Schöpflin maga élete fordulópontjának nevezte az Ady Endre költészetével történt megismerkedést. Ady a Nyugat sorsánál is „elsőbbrendű ügyre” taksálta barátságát a kritikussal. A disszertáció viszonyukat „bensőségesnek” nevezi és levelezésük alapján, pontról pontra követi kapcsolatuk alakulását. 1916-ban Ady vállalta Schöpflin második fiának keresztapaságát. Schöpflin minden Ady-kötetről ír a *Vasárnapi Ujságban*, a *Nyugatban* azonban csak *A halottak élén* megjelenését méltatja. „Most már eltűnt belőle minden, ami egykor póz és modorosság volt”, írja itt, s a „bánat filozófiájában való meghiggadásként” jellemzi ezt a kötetet. Schöpflin kritikái közül is kiemelkedik ez az Ady utolsó kötetéről írott

szépséges leírás a *Nyugatban*, amely észreveszi a „Kronikás ének 1918-ból” végig egyforma rímei közül kitüremkedő „ölnek” szót, amely „mint a fölrobbanó akna dörrenése rebbenti fel a háborúi képzetek legszörnyűbbikét”. Széchenyi Ágnes joggal találja úgy, hogy „ez a hatáselemzés Schöpflin kritikáinak egyik védjegye, a társadalmi szempontok feltárása mellett.” A költő halála után néhány héttel tartott akadémiai előadásában Schöpflin Aladár Ady hazafiságáról értekezik, s azt akként jellemzi, mint ami „a magyar nemzet sorsának, a világban elfoglalt helyzetének keserű szemlélete, a nemzet jövője miatti rettegő aggodalom, a háború előtti és alatti közviszonyok sivárságán, a magyarság felett uralkodó elemek veszedelembé döntő politikáján való dühös elkeseredés”. Széchenyi Ágnes bőven taglalja az akadémiai előadás (és a belőle kinövő tanulmány) egész tematikáját, benne Ady szerelmi költészetének azt a már-már pszichológusi megfigyelését, hogy a „férfi-nő vonzódásban ... vívódó, gyötrő ambivalencia” rejlik. A disszerens joggal emeli ki Schöpflin Ady-cikkéből azt az összefoglaló értékelést, hogy „Soha még ember ennyire őszintén, fenntartás nélkül ki nem tárta magát a költészetben, s alig van emberi lélek, amelynek minden redőjébe olyan pontosan beláthatnánk, mint az övébe. A kifejezésnek ezzel a teljességével válik Ady lírája – ha nem egyes alkotásaiban, hanem egészében nézzük – monumentálissá.” Ki kell emelnünk az Ady-fejezetből a „Kultusz és revízió” című, informatív részt, amely a költő utóéletét mintegy Schöpflin Aladár írásainak tükrében mutatja be, melyek Hatvany Lajos, Makkai Sándor, Ravasz László, Sík Sándor Ady-köteteivel vitatkozva viszik egyre közelebb Schöpflint saját Ady-könyvéhez. Az erről írott fejezet a disszertáció egyik legalaposabban megkomponált és dokumentált része, amely a költőt egy természeti jelenségnek írja le, „vihar, mely végigszáguld a földeken, rombol is és termékenyít is.”

Ez a fejezet jól mutatja Széchenyi Ágnes munkamódszerét, amelynek kulcsa Schöpflin Aladár életének, működésének, már-már minden kézirat és nyomtatott sorának együtt érző ismerete. Ezt mondhatjuk a rá vonatkozó egykorú és későbbi hazai kritikai irodalom igen nagy részéről is, melynek alapja a lelkiismeretes, számos aspektus feltárását és bemutatását felvállaló bemutatás, értékelés.

Ennek a munkamódszernek talán a legértékesebb hozadéka a *Nyugatról* szóló nagyfejezet, a „Schöpflin otthona: a *Nyugat*”. Széchenyi Ágnes is *otthonosan* mozog a *Nyugat* világában, igen jól ismeri meghatározó alkotóit, a folyóirat életének dinamikáját, figyelmesen helyezi el Schöpflin Aladárt abban a több évtizedes folyamatban, amíg a folyóirat és utóda megjelent. Jól látja, hogy „Schöpflin személye összeforrott a folyóirattal”, és szinte mindenütt az elsődleges (igen sokszor kézirat, levéltári) forrásanyagból rekonstruálja Osvát Ernő, az

„önfeláldozóként” bemutatott Ignótus és – leggazdagabban – Babits Mihály és a *Nyugat* kritikusának kapcsolatát, közösen vallott vagy éppen egymásnak ellentmondó nézeteit. A szerzőnek feltűnik Osvát gyönyörű véleménye az „önzetlen, odaadó, nagytehetségű” Schöpflinről, s hogy „Babitsot egyetlen bíráló-vitakozó szó nem éri Schöpflintől.” Széchenyi Ágnes találóan veszi észre, hogy Schöpflin ugyan „szervült a *Nyugat* körébe, de nem volt ez olyan magától értetődő, mint ahogy utóbb ezt a folyóiratról szóló összefoglaló értékelések állítják.” A *Nyugatról* írott tartalmas, a hatalmas eddigi irodalomhoz képest is újat mondó, több ponton azzal (személy szerint például Lengyel Andrással) nyíltan vitakozó rész az egyik, de messze nem egyetlen fejezete a disszertációnak, amely megjelenése után gazdagítja majd művelődéstörténet-írásunkat, a korszak lassan elfelejtődő dinamikájának megismerését. Ismételten utalok itt a roppant jegyzetapparátusra, amelyből különösen a fiatalabb generációhoz tartozó olvasók nagyon sokat tanulhatnak. Kiemelem itt mindazt, amit az értekezésből az írói és a kritikai szerepről, irodalom és társadalom kölcsönhatásáról, az irodalom és a politika (például gr. Tisza István, vagy ifj. gr. Andrássy Gyula vagy Jászi Oszkár vagy a szabadkőművesség) viszonyáról olvashatunk és amiből sokat profitálhatunk. Forrása ennek az értekezés következő nagyobb fejezete, *A magyar irodalom története a XX. században* című mű, amellyel kapcsolatban a disszertáció kevésbé elismerő, mint Schöpflin kritikai munkásságától, s frappáns alfejezetet szentel az irodalomtörténész és a kritikus közötti határvonalaknak. Az itt olvasható okfejtés híven mutatja a szerző készségét hősének a lehetőségig objektív értékelésére, egy kiegyensúlyozott biográfiai stílus és szerkezet eredményes keresésére.

Mi mindent nyújt ugyanakkor ez a munka olvasóinak, s különösen a történésznek, mennyiben történeti az előttünk fekvő mű?

Mindenekelőtt erősen társadalomtörténeti, szociológus az a kérdés, amit már címében is feltesz a szerző. Kitűnő történeti munka Schöpflin Aladár németországi származásának és korai családtörténetének aprólékos rajza. Erős vonulata az értekezésnek a főhős kapcsolati hálóinak feltárása, az irodalmi életen innen és túl. Nagyigényű körutat tesz a disszertáció szerzője Schöpflin első *Nyugat*-beli cikkének, a városról szóló tágas és érdekes értelmezési tartományában. Irodalmi és társadalmi közeget rajzol az értekezés a *Vasárnapi Ujság* és még inkább a *Nyugat* szerkesztősége és vezéregyéniségei köré. Nagy és máig létező közeget veszi körül az értekezésben Ady Endre és Babits Mihály irodalmi és irodalompolitikai személyiségét. Historiográfiánk nyeresége a Schöpflin Aladár és Székfü Gyula közötti viszony levelezésükre épülő, alapos taglalása, ami *A száműzött Rákóczi* körüli vitában mutatja

meg Schöpflin már-már lelkes szerepét, az emigráns Rákóczi új képének *Nyugat*-beli, 1914-es támogatását, amikor a kritikus a Szekfü-ellenes támadásokat a *Nyugat* iránti ellenérzésekkel rokonítja.

Mára újjá született a nagytekintélyű és egykor a kommunisták által betiltott Baumgarten Alapítvány, a két világháború közötti időszak legfontosabb irodalompolitikai centruma, amelynek eredetijét a disszertáció az Alapítvány széles köreivel együtt mutatja be – Schöpflin Aladár ürügyén. Rálátunk a Franklin-Társulat köré szerveződő könyvkiadási gyakorlatra, egy nagy kiadóvállalat szellemi és anyagi értelemben vett műhelyére. Igen, ennek az értekezésnek Schöpflin Aladár biográfiáján túl és révén számos, még önála is fontosabb tartalma, szétáradó küldetése van: életre kelti a konzervativizmustól a modernig ívelő magyar kultúrát és társadalmat.

Vannak a disszertációnak fejleszthető mondandói, kimunkálhatóbb részletei. Ilyen például Schöpflin Mikszáth-könyvének elemzése, aminek egy ennyire teljességre törekvő, az egész életművet végig tekintő kötetben helye lett volna. A szerzőnek természetesen nincsen olyan kötelezettsége, hogy a bemutatott író vagy kritikus minden művét egyforma figyelemmel tanulmányozza, de ez itt érdemes hiány.

Több szerepet kaphattak volna a hazai kritikusi szereppel rokonítható egykorú vagy későbbi nemzetközi párhuzamok, ha például Hippolyte Taine, Georg Simmel vagy, utóbb, Pierre Bourdieu műveinek részletei több helyen meg is jelennek az értekezésben. Mégis, az olvasónak hasznára lenne a korszak nagy külföldi irodalomkritikusi vonulatának bevonása a schöpflini mű értékelésébe, gondolok itt Carlyle, Macaulay, Sainte-Beuve, Belinszkij, Bahtyin, Renan, Thibaudet, Schlegel, Georg Brandes és mások munkásságára, amelyből sok minden az egykorú Magyarországon is olvasható volt.

A felidézett folyóiratok hatásfokának megbecsülését jól szolgálná néhány példányszám megmutatása, így a *Vasárnapi Ujság* és a *Nyugat* olvasóközönségét is legalább hozzávetőlegesen fel lehetne mérni. Meg lehetne így becsülni, hogy hányan olvashatták Schöpflin Aladár kritikáit ezekben a népszerű lapokban. Egy ilyen vizsgálatot tartott a viktoriánus angol lapok vonatkozásában a svéd Alvar Ellegård. Hasonlóan jó lenne tudnunk, hogy a Franklin-Társulat kiadványai (köztük Schöpflin saját könyvei és fordításai) hány emberhez jutottak el.

Egészében azonban az itt vitára bocsájtott mű hatalmas munka eredménye, olyan szélesre nyitott biográfia, amely a címében tett ígéretnek maximálisan igyekszik megfelelni. Azaz végig vezet a századforduló és a 20. század első felének bizonyosan

meghatározó kritikusi életművén és életén, miközben valóban rendszeresen kinyitja ezt az életet, hogy irodalmi és társadalmi közegeit olvasói elé helyezze. Ezt a célkitűzését Széchenyi Ágnes nagyon komolyan veszi és messzemenően betartja. A korabeli magyar irodalom és társadalom a maga gazdag részletességével, aprólékosan bemutatott, de teljességhez közelítő képével nyílik ki előttünk.

Mielőtt könyv lesz belőle, érdemes lesz a szöveget a lehetőség határain belül még alaposabban gondozni, tollhibáitól (melyek listáját a szerzőnek átadtam) és könnyen kiegészíthető tartalmi hiányosságaitól megszabadítani, itt-ott túlságosan hosszú Schöpflin-idézeteit megrövidíteni. Ehhez a mai vita sok segítséget és fogódzót adhat. De ahhoz kétség nem fér, hogy már jelen alakjában is kitűnő munka van előttünk, amely nagyszabású kritikátörténeti előtanulmányait kiteljesítve messzemenően alkalmas az MTA doktora címre történő benyújtásra, a doktori értekezésésként lefolytatott vitára, és az akadémiai doktori cím elnyerésére.

Budapest, 2022. február 10.

Frank Tibor
az MTA r. tagja